

Modern Dünyada Din Sosyolojisi Sociology of Religion in Modern World

Hüsnü Ezber BODUR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, hebodur@ksu.edu.tr

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 09.12.2018 Düzeltme/Revised: 24.12.2018

Kabul/Accepted: 30.12.2018

Öz:

Sosyoloji 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı Avrupa'da gözlemlenen sosyal yapı ile ilgili değişimi açıklamak üzere bir dizi teori ve kavramlardan meydana gelen sosyal bilim dalıdır. Sosyolojinin klasiklerinin birçoğunun toplum çözümlerinde evrensel bir kurum olan dinin oldukça önemli bir konumda olduğu görülmüştür. Bu yüzden sosyolojinin alt disiplinlerinden biri olan ve dini fenomenlerle ilgilenen din sosyolojisi de sosyoloji ile birlikte gelişmiştir. Tarihsel olarak dinin sosyolojik analizlerinde Weber ve Durkheim gibi klasik sosyologların katkılarıyla bu bilim dalı gelişmeye başlamıştır. Bu iki teorisyenden biri olan Durkheim, dinin toplumsal bütünleşmeye katkısı üzerine yoğunlaşırken din ve toplum arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik olarak Weber de analizlerinde bir dizi tarihi veriden yararlanarak Protestanlığın kapitalizmi meydana getirdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmada din sosyolojisi alanında bir ya da birden fazla yazarlı din sosyolojisi kitaplarıyla ilgili el kitabı formatındaki editörlü kitaplara başvurularak din sosyolojisinin konuları hakkında genel bilgi verilmiştir. Tarama yöntemiyle sosyolojinin alt disiplininde din ve toplum ilişkileri dine sosyolojik yaklaşım başlığı altında teoriler ve kavramlar çerçevesinde din ve sosyal hayatın birbirlerine nasıl etki ettikleri hususu üzerinde durulmuştur. Din sosyolojisinin gelişim seyrine neredeyse tek başına damga vuran sekülerleşme tezi etrafındaki tartışmalara Davie'nin "inanma ve ait olma" tipolojisi ve dini piyasa modeliyle dâhil olunmuştur. Din sosyolojisinin gelişmesi akademik kurumsallaşma süreçlerinin ve çeşitli dernekleşme bünyesinde araştırma kuruluşların yaygınlaşması ve uluslararası düzeyde periyodiklerin çıkarılması, konferans, sempozyum ve panel gibi çeşitli bilimsel faaliyetlerin düzenlenmesi Collins'in "etkileşim ritüeli" ve "entelektüel ağlar" zinciri tezi etrafında incelenmiştir. Sosyoloji içerisinde önemli bir yerde olan dinin sosyal bilimsel araştırmasının, gelecekte de sosyal bilimciler tarafından sürdürüleceği, din ve modernite arasındaki ilişkilerin birbirlerini dışlamadan ziyade bir arada varlığını sürdüreceği tespitiyle din sosyolojisinin gelecekteki statüsünde bir düşünün olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kuramlar ve Süreçler, Dini Piyasa Modeli, Sekülerleşme, Etkileşim Ritüeli

GİRİŞ

Sosyoloji 19. yüzyılda Batı Avrupa’da sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik ve dini şartların sonucu olarak kendine özgü konu, konusu, teori ve kavramları, bakış açısı ve konuları ele alış biçimi yani yöntemiyle ortaya çıkmış bir sosyal bilim dalıdır. Aşağı yukarı aynı dönemde İngiltere’de ortaya çıkan ekonomi ile Fransa’da doğan sosyolojinin içinden çıktıkları toplumsal ve siyasal şartlara kısaca bir göz atmakta fayda vardır. Bilindiği gibi 19. yüzyıl Avrupa’sının milli devletler kanalıyla dünyayı kolonileştirmesi, tarihte misli görülmemiş bir etkinlik ve genişliğe ulaşmıştı. Birbirleriyle kıyasıya mücadele eden her bir ülke yağmalama sonucu elde ettiği kaynakları ülke içinde nasıl paylaşacağı sorunu ile karşılaşmıştı. Sanayi devriminin yaşandığı (1750-1850) İngiltere’de bu paylaşımın liberal ekonomik model çerçevesinde yapılması, üretimde yer alan her bir faktörün pay almasına yönelik bu modern ekonomi sistemi İngiltere’de doğmuştur. Buna karşılık Fransa’da 1789 ihtilali ile paylaşımın, sosyologların öncülüğünde siyaset yoluyla ve eş biçimde yapılabileceği düşüncesi hâkim olmuştu. Şüphesiz burada tek girdili bir açıklama tuzağına düşmeden birçok faktörün sonuca katkı sağlayacağını söyleyebiliriz. Bu gerekli şartların yanı sıra bazı faktörlerin bu süreçte önemli rol oynadığını yani yeterli neden olarak belirlenmesi amaçlanmıştır.

Sosyolojinin ilk dönemlerindeki görünümü aydınlanma çağı düşünürlerinin görüşlerini yansıtmaktadır. Buna göre aydınlanma çağını evrimcilik, bilimsel rasyonellik ve iyimserliğin karakterize ettiği düşünülürse bu sosyal bilim dalının isim babası olan Auguste Comte’un üç hal kanununu yani evrimci sosyolojisini daha iyi anlayabiliriz. Köklerini daha çok 19 yy.’daki teori ve kavramların meydana getirdiği sosyoloji kavramının ilk defa 1839 yılında A. Comte (1798-1867) tarafından kullanıldığına inanılır. Aydınlanmacı geleneğin evrimci karakterini benimseyen Comte, geliştirdiği üç hal kanunun teolojik olan birinci safhasında dini inançların egemen olduğunu ve tüm problemlerin tanrıya atfedilerek çözülebileceğini savunur. Yani toplum ve insan hayatında olup bitenlerin nedeni dine referansla izah edilir. İnsanların dikkatlerinin felsefeye ve teorilere çevirdiği metafizik safhada Comte, dinde bir zayıflamanın başladığını iddia etmiştir. Metafizik olarak isimlendirilen bu safhada sosyal değişme soyut güçlere referansla açıklanır. Toplumsal gelişmeler, dine atıfta bulunmadan bu soyut güçlerle meşrulaştırılmaya çalışılır. Comte’un teorisinde pozitif ya da bilimsel denen üçüncü safhada rasyonel bilimsellik insan ve toplum hayatında gözlemlenen değişimleri izah eder. Bu yeni toplum formunda güç, doğum yoluyla ve imtiyazdan ziyade seçimler ve erdem yoluyla dağıtılır. Comte, bu pozitif safhada dini inancın tamamen yok olacağını, bilimin insan düşüncesinin tek egemen gücü haline geleceğine inanır. Böylece bilimsellik rasyonellik karşısında dinin hayatın tüm alanlarındaki etkisi büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. İnsanların tutum ve davranışlarından sosyal kurumlara kadar her türlü problemin çözümünde bilime başvurulacaktır. Burada aydınlanma çağının temel karakteristiklerinden biri olan bilime aşırı güvenmenin meydana getirdiği bir iyimserlikten bahsedilirken dinin aileden topluma insanlık üzerindeki gücünün tamamen kaybolacağı iddia edilmektedir. Burada Comte’un, modernleşmenin doğuşuyla dinin ihmal edilemeyeceğini savunan, sayıları az da olsa, çevrelere hitap ettiği anlaşılmaktadır.

Din Sosyolojinin Ana Konuları

Din sosyolojisinin öncüleri arasında yer alan Weber, (1864-1920) ve Troeltsch (1865-1923) gibi düşünürler din ve toplum arasındaki ilişki hakkında farklı teorik perspektifler

sunmuşlardır. Weber, Protestanlıkla kapitalizm arasındaki etkileşimci ilişkiyi incelemek üzere tarihi verilerden yararlanmışır. Buna göre kapitalizmin Avrupa’da iki ana değişime neden olan Protestan Reformasyon hareketinden sonra doğduğunu iddia etmiştir. Weber’e göre bu iki değişimden birini faizli muamelelerin değerlendirilmesi ve bunun kapitalizmin doğmasındaki rolü oluşturmaktadır. Daha önce Katolikliğin borç para karşılığında faiz alınmasını, zenginlerin fakirleri sömürmesi gerekçesiyle günah saymasına karşın Protestanlık bu konuyu yeniden ele almış ve faiz ödemelerinde bir esnekliği benimseme eğilimine girmiştir. Yani Protestanlık hareketiyle birlikte verilen borç para karşılığında faiz almanın günah bir yanının olmadığı dillendirilmeye başlanmıştır. Protestan reformasyonun neden olduğu değişimden ikincisini Weber şu şekilde açıklamıştır. Luther, “meslek” kavramıyla ilgili olarak kilise mesleğini icra edenler kadar çiftçilerin ve demircilerin de mesleklerini icra etmeye çağrıldıklarını iddia etmektedir. Dünyevi çalışmayı da içeren meslek kavramı herkesin toplumun iyiliği için hangi meslek olursa olsun rolünü yerine getirmek üzere çağrıldığına inanması, her türlü mesleğin icrasının mümkün hale getirmiştir. Bu iki değişimin sonucunda kilise mesleklerini icra etmeyen ortalama halk, çiftçi veya tüccarlar yaptıkları işleri bir çeşit çağrı olarak görmüş ve bu mesleklerin Tanrının şanını yüceltmek için yerine getirilmesi gereken uğraşlar olarak değerlendirmişlerdir. Böylece dünyevi mesleklerde çalışmayla elde edilen birikimler bankacılık sektöründe yatırıma dönüştürülmüştür. Çalışma, meslek (çağrı) olduğundan kutsal bir görev haline getirilmiş ve buradan da Weber’e göre Protestan çalışma ahlakı doğmuştur. Bankalara yatırılan tasarruflar yeni işletme kurmak için sermayeye ihtiyaç duyanlara kredi olarak verilmiş ve buradan da kapitalizmin doğuşuna şahit olunmuştur. Weber’in ünlü *Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhunu* isimli tezi etrafındaki analizler, açıklamalar, polemikler ve retler din sosyolojisinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Weber de Protestan ahlakının kapitalizme neden olduğunu ileri süren tezinde bu ruhun kafesten kaçtığını artık kapitalizmin dine ihtiyaç duymadan kendi değerlerini ve normlarını üreteceğini söylemesiyle toplumun modernleşmesiyle dinin çeşitli yüzlerinde bir azalmanın olacağını öngören sekülerleşme tezini benimseyenler arasında yer almıştır.

Sosyolojinin bir disiplin olarak kurulmasından bu yana din ve sekülerleşme arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik gayretlerin din sosyolojinin gelişiminin ana motivasyon kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Sosyolojinin klasikleri sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin netice itibarıyla dini farklılaşma, zayıflama ve bireyselleşmeye yani sekülerleşmeye yol açacağı öngörüsünde bulunmuşlardır. 1970 ve 1980’li yıllara kadar din sosyolojisi içerisinde bireyselleşme tezi üzerinde sessiz bir konsensüs var olmuştur. Avrupa’da, Latin Amerika’da, Asya’da ve Ortadoğu’da dinin kamusal alanda görünürlüğünün artmasıyla modern toplumlarda geleneksel dini kurumların zayıflayacağı veya gözden kaybolacağı ve dinin bireysel bir mesele haline geleceği tezi değişmeye başlamıştır. Din Sosyolojisinin gelişmesinde sekülerleşme tezi etrafındaki tartışmaların önemli rol oynadığı görülmektedir. Buna göre teoriler ve kavramlar bağlamında din ve dindarlık tanımlamaları, dindarlığın boyutları, sekülerleşme teorileri, Davie’nın inanma ve ait olma tipolojisi, dini ekonomi teorisi, çoğulculuk ve dini canlanmanın referans alındığı de-sekülerleşme süreci, Avrupa ve ABD’deki din sosyolojisinin dini ekonomi teorisi perspektifinden ele alınışı, din kültür ve toplum, din ve milli kimlik gibi konular etrafında cereyan eden tartışmalar dünyada din sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Din sosyolojisi alanında yazılan ders kitapları ya da kaynak eserlere referansla din sosyolojisinin konuların tablo halinde gösterebiliriz:

Tablo1. Din Sosyolojisinin Ana Konuları

	Blasi	Cipriani	Clarke	Davie	Dillon	Dobbelaere	Fenn	Furseth, & Repstad,	Hamilton	Hargrove,	Johnstone,	Lundskow,	McGuire	Possamai,	Roberts	Robertson	Turner, B. S. (Ed.)	Vernon	Zuckerman
Dinin Sosyal Bilimsel Araştırılması- Sosyoloji ve Din	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Din Sosyolojisinde Araştırma Metotları	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	
Dinin Kökenleri		X								X	X	X							
Sosyolojik Teori ve Din	X	X		X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		
Makro Sosyolojik Din Teorileri-Din Sosyal Birlik ve Din	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Mikro Sosyolojik Din Teorileri- Bireysel Dindarlık	X	X	X	X	X			X	X			X	X	X	X		X		
Dini Sosyalleşme			X					X	X		X			X	X			X	X
Sosyal Değişme ve Din (Din Ve Kalkınma, Din Ve Yeni Sosyal Davranışlar, Din Ve Göç)			X		X		X					X	X	X	X	X			
Dinin Sosyal Hayata Etkisi			X	X				X	X	X	X	X		X	X			X	X
Sosyal Hayatın Dine Etkisi					X			X		X	X	X		X	X			X	X
Sosyal Organizasyon Olarak Din- Dini Uygunluk Sekt- Kilise Teorisi	X		X		X		X	X		X	X	X	X		X		X	X	X
Toplumda Din- Din ve Diğer Sosyal Gruplar Arasındaki İlişkiler					X										X			X	
Din ve Siyaset, Din ve Devlet (Din ve Milliyetçilik), Din, Çatışma, Savaş ve Barış			X	X	X					X	X	X		X	X	X	X	X	
Din ve Ekonomi	X	X	X		X				X	X	X			X	X	X	X	X	
Din ve Evlilik (Din ve Aile), (Din ve Cinsiyet)							X				X	X		X	X		X	X	
Din ve Sosyal Tabakalaşma, Din ve Sosyal Yapılar, Din ve Sosyal Bütünleşme, Din ve Sosyal Kimlik, Din ve Etnisite		X					X	X	X	X	X			X		X			
Din ve Modernleşme			X	X				X		X			X						
Din ve Sekülerleşme	X		X	X	X	X		X							X		X		
Rasyonel Seçim Teorisi						X	X												
Din Ekonomisi							X												
Yeni Dini Hareketler	X		X		X	X	X					X							

Sosyolojisi																		
Küreselleşme ve Din				X	X	X	X	X			X	X			X		X	
Dinin Geleceği	X						X				X				X			X

Sekülerleşme Teorileri Çerçevesinde Din Sosyolojisi

Sekülerleşme teorisi sosyolojide uzun bir geçmişe sahip olarak bu bilim dalının beslendiği önemli bir kaynak olmuştur. Genel olarak sekülerleşme teorileri modern dünyada dini azalmanın yönleri ve seviyeleri hakkında geniş görüş yelpazesini tasvir etmek üzere kullanılır (Kirman, 2005). Sosyal yapıda temel kaymaların yaşandığı dönemde klasik sosyal teorisyenler dinin geleceğini sorgulamışlar hatta ölüm fermanını ilan etmişlerdir. Batı aydınlanmasında güçlü bir şekilde kökleşmiş ideolojik bir güdüleyici unsur olan sekülerleşme 20. yüzyılın büyük bir bölümünde toplumların modernleşmesiyle dinin zayıflayacağını öngören tartışmaların merkezine oturtulmuştur. Ancak 1990'lardan itibaren modernleşme ve dinin zayıflaması arasındaki bağın eleştirilmeye başlamasıyla bu konulardaki tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır (Kasselstrant, 2013:14).

Din sosyolojisindeki tartışma sekülerleşmenin belli bölgelerde olup olmadığı, ya da dindarlığın çeşitli göstergelerinde bir zayıflama ile ilgili olmasından ziyade dinin, toplumsal ve bireysel hayattaki görünen değişiminin nasıl izah edileceği ve bu gelişmelerin arkasında yer alan süreçlerin neler olduğu noktasına odaklanmıştır. Sekülerleşme hakkında bir bilim adamından diğerine tanımlama ve yorum bakımından farklılıkların olmasına karşın genel olarak din sosyolojisinde sekülerleşme teorilerini üç ana grupta toplamak adet olmuştur. Berger, Bruce, Comte, Marx, Wilson gibi sosyologların sekülerleşme hakkındaki görüşleri "klasik sekülerleşme tezi" kategorisi altında değerlendirilir. Bu teori modernite ve sekülerleşme arasında nedensel ilişki kurmaktadır. Bu teori toplumun modernleşmesiyle birlikte hem dinin öneminde hem de dindarlıkta bir azalmanın olacağını varsaymaktadır. Aslında Marx, Comte, Weber ve Durkheim gibi dinin sosyolojik önemini anlamaya katkı yapan klasik sosyal teorisyenler toplumların sanayileşmesiyle birlikte dinin öneminde bir azalmayı öngörmektedirler (Kirman, 2005). İkinci kategoriyi Casanova ve Davie gibi klasik sekülerleşme teorisinin bazı kısımlarını kabul edip bazılarını karşı çıkma biçiminde modifiye edilmiş (değişikliğe uğratılmış) teorik çerçeve oluşturmaktadır. Bir bakıma bu kategori klasik sekülerleşme teorisinin gözden geçirilmiş bir şekli olarak görülebilir. Üçüncü kategoriyi ise Stark, Finke, Iannaccone gibi sekülerleşme tezini tamamen reddeden din sosyologları oluşturmaktadır. Genelde Amerikalı olan bu din sosyologları tarafından rasyonel seçim teorisi bağlamında geliştirilen "dini ekonomi" ya da "din ekonomisi", sekülerleşme teorisini karşı çıkmaktadır. Bu teorik yaklaşımın din sosyolojisinde kendisine önemli bir yer bulduğunu söylemek isterim.

Wilson, dini kurumların, aksiyonların ve bilincin sosyal önemini kaybettiği bir süreç olarak sekülerleşmeyi tanımlamaktadır. Burada sosyal önem, sosyal sistemlerde dinin yerine işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle dini inançların veya aksiyonların sosyal kurumlar ve birey için önemini vurgulamaktadır. Ayrıca sekülerliğin kamusal alan, dini pratik ve inanç gibi üç boyutuna işaret etmektedir (Kasselstrant, 2013:62-63). Bu anlayışa göre tabiatüstü alan diğer göstergelerin üzerinde görülmektedir. Bu bakış açısına göre dinin birçok yüzünün sekülerleşmiş toplumda fonksiyonel olabileceğini göstermektedir (Ertit, 2018). Klasik

sekülerleşme tezini ya reddeden ya da bazı yönlerine karşı çıkan bazı din sosyologları objektif dindarlığın, Avrupa’da azaldığını ancak bireyselleşmiş dinin hala önemini koruduğunu iddia etmektedir. Davie’nin “ait olmadan inanma” kavramsallaştırması objektif dinde bir azalmaya karşın bireysel inanç düzeyinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını ileri sürmektedir. Böylece modernite ve sekülerleşme arasında bir bağın olduğuna dair delillerin olmadığı söylenerek sekülerleşme teorisine eleştiriler getirilmiştir.

Dini ekonomi teorisi insan davranışıyla ilgili arz yönlü bir modeli benimseyerek dini ürünlerin değişmesinin dini katılım seviyelerini belirlediğini iddia etmektedir. ABD de bu modelin gelişmesi ve din sosyologları arasında yayılmasında ABD’nin takip ettiği din politikası çerçevesinde ideolojik bir yönünün bulunduğunu düşünüyorum. Bu konuyu Latin Amerika’da 60’lı – 70’li yıllarda gözlemlenen “Özgürlük Teolojisi” (liberation theology) çerçevesinde analiz edebiliriz. Latin Amerika din sosyolojinde Marksizmin, fonksiyonalist ve yapısalcılık gibi holistik paradigmalara dayalı felsefi ve hümanistlik yönü ağır basan bir solcu sosyolojinin “Kurtuluş Teolojisi” (Liberation Theology) gibi sol ilahiyatla birlikte geliştiğini görmekteyiz. Bu dönemde tarih dışı ve anti-hümanist Marksist-yapısalcı sosyoloji anlayışı çerçevesinde yapıların aktörlere üstün gelerek sosyal değişmeyi belirlediği görüşü hakimdi (Pelayo, 2013:123). Amerikan sosyolojisinde tümevarımcı düşünce kantitatif metotlar ve faydacı prensipler yoluyla mikro fenomenolojik analizlere dayalı dini piyasa modeli çerçevesindeki açıklamalarla din sosyolojisinde farklı bir bakış açısı önemli hale gelmiştir.

Din Sosyolojisinin Kurumsallaşması

Dini sosyolojik düşüncenin üretimi ve nakli sürecini sosyolog Randall Collins’in “etkileşim ritüeli zinciri” teorisine referansla analiz edebiliriz. Collins’e göre entelektüellerin fikri düşüncelerini geliştirmeleri ve bunları nakledebilmeleri sürecinde duygusal enerji, kültürel sermaye ve fırsat yapısı önemli rol oynar. Duygusal enerji bir kimsenin entelektüel ağında etkileşim ritüeline katılması yoluyla oluşan coşku anlamına gelmektedir. Kültürel sermaye ise konferanslar, seminerler ve tartışmalar gibi çeşitli etkileşim biçimleriyle entelektüellerin kendi gerçekliklerini tartışmalarıyla oluşur. Böylece grup toplantılarında ve konferanslarda etkileşim ritüelleri bir yandan duygusal enerjinin kaynağı olurken diğer taraftan da kültürel sermayenin oluşumuna katkı sağlarlar. Buna göre din sosyolojisi, bir yandan çeşitli üniversite bünyesinde ders olarak okutma, araştırma merkezleri, yayın organları, dergi ve kitaplar biçiminde kurumsallaşma süreci dini sosyolojik bilginin üretimi ve aktarımında oldukça önemli rol oynamaktadır (Collins, 1998: 66-73).

“Dünyada din sosyolojisi” gibi son derece geniş ve muğlak bir konu hakkında analiz yapmak aslında halk arasında yaygın cahil cesaretini çağrıştıran bir duruma denk düşmektedir. Böylesine çetrefil bir konuyu irdelemenin pek mümkün bir girişim olmadığını itiraf etmeliyim. Her şeyden evvel din sosyolojisi alanında dünyada gözlenen gelişmeleri dil engeli yüzünden bilemeyeceğim bir gerçektir. Din sosyolojisi hakkında değişik ülkelerde üretilen çalışmalar ışığında din sosyoloji alanında teorik ve kavramsal gelişmeleri, yoğunlaşılacak araştırma konuları gibi hususlarda ortak kalıplar üretebilmek kısaca tarihi ve toplumsal süreçte sosyolojinin bu alt disiplininin seyrini takip edebilmek kısmen de olsa mümkün olabilir. Bunun için uluslararası din sosyoloji dergilerinde çıkan makaleler belli ülkelerle ilgili araştırma bulguları gibi ampirik ve teorik gelişmeler hakkında yapılan araştırmalara veri kaynağı olarak başvurulabilir. Birkaç kez katıldığım Avrupa merkezli iki yılda bir düzenlenen “Uluslararası Din Sosyoloji Konferansı”nda dünyanın her yerinden

katılan din sosyologları veya alanla ilgili meselelere ilgi duyan bilim adamlarının çalışmaları, din sosyolojisinin bugünkü durumu hakkında bize çok şey verebilir. Çeşitli vasilerle tertip edilen anma toplantıları gibi değişik etkinliklere konuşmacı olarak davet edilen ünlü din sosyologlarının analizleri de bu alana ilgi duyanlar için oldukça önemli bir veri kaynağıdır.¹

İkinci dünya savaşından evvel sosyoloji ve din arasındaki bağlantı Protestan Sosyal İncil ve Katolik sosyal felsefe çerçevesinde şekillenirken, din sosyolojisinin ilksel formu olan dini sosyoloji, Batı Avrupa'da ikinci dünya savaşından sonra gelişmeye başlamıştır. Bu alana teorik ve metodolojik bakımından katkı sağlamak amacıyla 1948'de "Uluslararası Dini Sosyoloji Derneği" (Society Internationale de Sociologie Religieuse -CISR-) kurulmuştur. Aslında dini sosyoloji, 1931 yılında Fransa'da dini hayat araştırmasıyla Le Brass tarafından başlatılmıştır. Katolik kilisenin toplumsal bağlamı içerisinde seyrinin incelendiği bu çalışma, müteakiben Amerikan ampirizminin de etkisiyle dini sosyolojinin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu süreçte çeşitli araştırma projelerinin teşvik edilmesi, survey çalışmaları ve kilise destekli araştırma merkezlerinin kurulması dini sosyolojinin gelişmesine yol açmıştır. Daha sonra adı geçen dernek (CISR), Society Internationale de Sociologie des Religions (SISR) yani "Uluslararası Din Sosyolojisi Derneği" şeklinde ismini değiştirmiştir. Değişik ülkelerin üniversitelerinde sosyoloji öğretimi, araştırma metotları gibi konularda araştırmaları tartışmak üzere bilim adamları arasında fikir alışverişinde bulunmak ve bunları belli periyotlarda düzenli bir şekilde buluşturmak amacıyla konferanslar tertip etmeye başlamıştır. Görüldüğü gibi kilise ağırlıklı öznel dini sosyolojiden sosyal bilimsel vurgulu din sosyolojisine geçilmiştir (Dobbelaere, 2000:433).

Bu süreçte din sosyolojisinin gelişmesinde, 1950'lerin başında bazı araştırma kuruluşların faaliyetleri önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında "Sosyal ve Dini Araştırma Enstitüsü" (Institute for Social and Religious Research, "Amerikan Katolik Sosyoloji Derneği" (American Catholic Sociological Society), "Dini Araştırma Derneği" (The Religious Research Association), "Bilimsel Din Araştırmaları Cemiyeti" (The Society For the Scientific Study of Religion) gibi kuruluşlar sayılabilir. Şüphesiz bu tür organizasyonlarda yer alan sosyologların gayretleriyle din sosyolojisinde bir gelişmenin de başladığını söyleyebiliriz (Wuthnow, 2014:595). Ancak bundan sonraki dönemde din sosyolojisi beklenen gelişmeyi kaydedememiştir. Bunun nedenlerinden biri olarak araştırmacıların akademik kalitede bilgi üretmekten ziyade bu kuruluşların çıkarlarına yönelik araştırma yapmaları söylenebilir. Diğer yandan da sosyal bilimciler arasında bizzat dine karşı bir ilginin olmaması ve bunlar tarafında dinin modern dünya ile ilişkisinin koptuğunun ileri sürülmesinin bu süreçte payı vardır. Yine bu dönemde din sosyolojisi dergilerinde çıkan makalelerde hala Hıristiyanlığın bilhassa Protestanlığın hâkim konumda olduğu göz önünde bulundurulursa bu alt disiplinde analiz edilen konularda ciddi bir farklılığın olmadığı sonucuna ulaşılabilir (Smilde-May, 2015: 369). Bu arada din sosyolojisi alanında basılan kitapların büyük çoğunluğu Hıristiyanlık üzerinedir.

Her ne olursa olsun çeşitli araştırma kuruluşlarının faaliyetleri ve dini sosyolojik araştırma ve yayınları, din sosyolojisinin bağımsız bir kimlik kazanmasında kısmen de olsa etkisi olmuştur. Diğer yandan dinin uluslararası ve ulusal siyasette önemli bir güç haline gelmesiyle dini sosyolojik araştırmaların artması ve bu alanda yapılan çalışmalara erişimin kolaylaşması din sosyolojisinin gelişmesinde bir başka faktör olarak söylenebilir. "Uluslararası

¹ Bu konuda Berger'in (2001), Dobbelaere'nin (1987) ve Casanova'nı (2018) çalışmalarını örnek olarak gösterebiliriz.

Din Sosyolojisi Derneği'nin (International Society for the Sociology of Religion) iki yılda bir tertip ettiği geniş katımlı tematik konferanslarda ele alınan konulara bakarak din sosyolojisinin gelişimini takip edebiliriz. Mesela 1993'te Budapeşte'de ISSR'nin tertip ettiği ve benim de katıldığım konferansta "din, kültür ve kimlik" konusu ele alınırken, 2017'de Lozan'daki toplantıda değişik toplumlarda "din, iş birliği ve çatışma" konusu üzerine çok sayıda bildiri sunulmuştur. Böylece dünyanın çeşitli bölgelerinden farklı kültürlere ve dillere mensup bilim adamlarına araştırma bulgularını sunma fırsatı verilmektedir (Dobbelaere, 1987:107).

Uluslararası din sosyolojisi dergileri farklı ülkelerdeki araştırma bulgularını ve teorik görüşleri yayınlamaya dini sosyolojik bilginin üretimi ve naklinde önemli rol oynarlar. Uluslararası Din Sosyolojisi Derneği'nin sempozyum bildirilerinin bazılarının basıldığı Social Compass dergisi, ayrıca Archives de Sciences Sociales des Religions, The Annual Review of the Social Sciences of Religion, Association for Studies of Religion (ASR) kuruluşunun çıkardığı "Sociology of Religion" ve Society for the Scientific Study of Religion (SSSR) isimli kuruluşun yayını Journal for the Scientific Study of Religion dergisi bunlardan bazılarıdır.

Önemli din sosyologlarının özgün çalışmalarının mesela Bellah'ın "*Sivil Din*" isimli çalışmasının farklı dillere çevrilmesiyle o ülkelerde benzer araştırmaları teşvik ettiği görülür. Bu çerçevede farklı ülkelerde din sosyolojisinin gelişme seyri ile ilgili çalışmalara referans yapıldığında her ülkenin kendi durumuna göre din sosyolojisinin inşili çıkışlı bir seyir izlediği söylenebilir. Diğer taraftan değişik sosyo-kültürel bağlamlar tikel ve spesifik araştırma konularını teşvik eder. *İtalya'da Din Sosyolojisi* başlıklı makalesinde Cipriani, bu bilim dalının bilhassa Katolik ağırlıklı dini sosyolojiden doğduğunu belirtmekte ve İtalya'da din sosyolojisi araştırmalarının din ve siyaset üzerine yoğunlaştığını söylemektedir (Cipriani, 1990).

Değişik ülkelerdeki din sosyolojisinin durumu hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında her ülkenin kültürel durumu ve toplumsal yapısıyla ilişkili olarak farklı konulara ağırlık verildiği görüle de dünyadaki paradigmatik ve epistemolojik gelişmelerin bu bilim dalının seyri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu çerçevede din sosyolojisinin genel olarak 1945-1989 arasındaki dönemde hak ettiği bir konuma olduğunu söylemek zordur. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren ve 2000'li yılların başında din sosyolojisi ile ilgili gerek sosyoloji bölümlerinde veya beşeri bilimlerde dini sosyolojik konularla ilgili akademik araştırmaların artması, üniversite bünyelerinde araştırma merkezlerinin açılması gerekse PEW ve *Dünya Değerler Araştırması* gibi kuruluşların veri sağlamaları, yüksek lisan ve doktora çalışmalarının artması, önde gelen sosyoloji dergilerinde din sosyolojisi alanındaki konularla ilgili makalelerin daha fazla göze çarpar hale gelmesi bu bilim dalını sosyoloji içerisinde önemli bir konuma getirmiştir.

İdeolojik duyarlılığı yüksek olan din sosyolojisi 1960'lı ve 1970'li yıllarda birçok Latin Amerika ülkesinde Marksizmin etkisiyle "ideolojik sosyolojilerin" öne çıkmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Katolik kilisenin daha sosyalistik bir yapıya büründürülmesi amacıyla *Kurtuluş Teolojisi* (Liberation Theology) ortaya çıkmıştır. Latin Amerika'da bu gelişmelerin ABD'de Protestan temelli dini hareketleri canlandırırken yine Protestanlık'dan mülhem birçok yeni dini oluşumun dini piyasa modeli çerçevesinde faaliyetlere giriştiği görülmektedir. Latin Amerika'da ünlü din sosyoloğu Peter Berger, 1960 yıllardan beri sosyoloji bölümlerinde okutulmaya başlayan din sosyolojisi müfredatında kendisine önemli bir yer bulmuştur (Martin, 2017:1142). 1980'lerde birçok sosyoloğun gayretiyle din sosyolojisine ilgi

artmasında Berger sosyolojisinin de payı unutulmamalıdır. Berger'in Latin Amerika din sosyolojisinde oldukça önemli bir konuma geçmesini şu şekilde izah edebilirim. Her şeyden evvel Kıta Avrupa'sında modernleşme ve şehirleşme, sınırlı dini çoğulculukla geleneksel ya da katı sekülerleşme teziyle ilişkilendirilirken Kuzey ve Güney Amerika, Asya, Pasifik ve Afrika'da modernleşme ve şehirleşme sınırlı sekülerleşmeyle birlikte dini çoğulculuğa yol açmıştır (Casanova, 2018:188-189). Berger, dini çoğulculuğun rasyonel seçim teorisi çerçevesinde bir nispiliğe yol açacağını bunun sonucunda da dinin insanların hayatındaki gücünü azaltacağını iddia etmektedir (Roberts, 1990: 305-306). Buna göre Berger, ortak dini dünya görüşünün bütünleştirici gücünün ve dini sembollerin birleştirici gücünün sosyal istikrar için çok önemli olduğuna inanmaktadır. Berger'in bu yaklaşımının 1963'teki dini piyasa modeli ve 1967'deki "Kutsal Kubbe"deki sekülerleşme teziyle taban tabana zıttır (Berger, 1963:79). Latin Amerika'da din sosyolojisi alanında Berger'in ve İspanyol asıllı Casanova gibi din sosyologlarının desekülerleşme tezlerinin, Katolikliğin Latin Amerika'da birleştirici bir güç olarak fonksiyonel hale getirilmesi çabalarında ideolojik temelli olduğunu akla getirmektedir.

SONUÇ

Din sosyolojisinin gelişim sürecinde iki önemli olgunun etkili olduğu söylenebilir. Buna göre din sosyolojisi erken dönemde aydınlanma düşüncesinin etkisi altında dine karşı mesafeli olmuştur. Diğer yandan Hıristiyan teologlar kilisenin güç kaybetmesi karşısında kilisenin sosyo-kültürel bağlamıyla ilişkisini analiz eden sosyolojik çalışmalardan yararlanmak istemiştir. Bu diyalektik sürecin din sosyolojisinin inişli çıkışlı seyir izlemesinde etkili olduğu düşünülebilir. Sekülerleşme tezinin tam karşısında konumlanan desekülerleşme paradigmasına sarılarak toplum çözümlemesinin, ideolojik dini sosyolojiye kayma potansiyeli taşımaktadır. Bu yüzden din-toplum ilişkilerinin anlaşılması hâkim paradigmaya kayıtsız şartsız teslim olmakla mümkün olmayacağını belirtmek isterim. Her şeyden evvel desekülerleşme tezinin ortaya çıkmasında radikal sekülerleşme tezinin sorgulanması bu tezin sorunsuz olduğu anlamına gelmez.

Din sosyolojisinin önemli bir parçasını oluşturan din kurumunun Batı kültüründeki tanımına referansla sekülerleşme çözümlemesi doğru yapılamaz. Durkheim'in kutsal-profan ayrımına göre din, bir takım inanç, pratik ve kurallardan oluşmaktadır. Buna karşılık sosyal hayatın büyük bir bölümü profan bölümüne dâhil olmaktadır. Dini pratiklerde, aidiyette bazı gevşeklikleri olması sekülerleşme anlamına gelmemektedir. Çünkü sosyal hayatın büyük bir bölümü metafizik alanla sıkı ilişki içerisindedir. Bu bakımdan çoklu-moderniteler bağlamında süstantif dinin sosyal hayat üzerinde etkinliğini sürdüreceği göz önünde bulundurularak sekülerleşme çalışmaları yeni bir anlayış çerçevesinde sürdürülmelidir.

KAYNAKÇA/REFERENCE

Beckford, J. (1994). 1945-1989 Yılları Arasında Din Sosyolojisi, çev. N. Tınaz, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII: 473-502.

Beckford, J. A. (1990). The Sociology of Religion and Social Problems, *Sociological Analysis*, 51(1), 1-14.

Berger, P. (1999). *The Desecularization of the World: A Global Perspektif, the Desecularization of the World Resurgent Religion and World Politics*, Peter Berger (Ed.), Washington: W. B. Eardmans Publishing, 1-18.

- Berger, P. L. (2001). Reflections on the Sociology of Religion Today, *Sociology of Religion*, 62(4), 443-454.
- Blasi, A. J. (2014). *Sociology of Religion in America: A History of Secular Fascination with Religion*, Leiden-Boston: Brill.
- Casonova, J. (2018). The Karel Dabbelaere Lecture: Divergent Global Roads to Secularization and Religious Pluralism, *Social Compass*, 65(2), 187-198.
- Christiano, K. J. – Swatos, W. H. – Kivisto, P. (2008). *Sociology of Islam: Contemporary Developments*, 2nd edition, Lohem Md: Rowmen and Littlefield.
- Cipriani, R. (1990). The Sociology of Religion in Italy, *Sociological Analysis*, 51: 43-52.
- Cipriani, R. (2017). *Sociology of Religion: An Historical Introduction*. Routledge.
- Clarke, P. (Ed.). (2009). *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*. Oxford University Press.
- Collins, R. (1998). *The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change*, Cambridge: Harvard University Press.
- Davie, G. (1994). *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*. Wiley-Blackwell.
- Davie, G. (2008). *The Sociology of Religion: A Critical Agenda*. London: Sage.
- Dillon, M. (Ed.). (2003). *Handbook of The Sociology of Religion*. Cambridge University Press.
- Dobbelaere, K. (2000). From Religious Sociology to Sociology of Religion: Towards Globalisation? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39(4), 433-447.
- Ertit, V. (2018). Secularization: The Decline of the Supernatural Realm, *Religions*, 9/92, 2-18.
- Fenn, R. K. (2001). *The Blackwell Companion to the Sociology of Religion*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Furseth, I., & Repstad, P. (2006), (2017). *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*. Routledge.
- Hamilton, M. B. (2002). *The Sociology of Religion: An Introduction to Theoretical and Comparative Perspectives*. Routledge.
- Haralambos, M., Holborn, M., & Heald, R. (2004). *Sociology: Themes and Perspectives*. Harpercollins Publishers.
- Hargrove, B. (1979), (1989). *The Sociology of Religion: Classical and Contemporary Approaches*. Newyork: Harlan Davidson.
- Johnstone, R. L. (1975), (2015). *Religion in Society: A Sociology of Religion*. New Jersey: Routledge.
- Kasselstrand, I. (2013). "Tell The Minister Not to Talk About God:" A Comparative Study of Secularisation in Protestant Europe, (Ph.D. Thesis), The University of Edinburgh.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme [Religion and Secularization]*. Adana: Karahan.
- Lundskow, G. (2008). *The Sociology of Religion: A Substantive and Transdisciplinary Approach*. Sage Publications.
- Martin, D. (1996). *Reflections on Sociology and Theology*. Oxford: Clarendon.
- Martin, E. (2017). Peter Berger's Theory of Secularization in Latin America: The Two Sacred Canopies, *Journal of the American Academy of Religion*, 85(4): 1137-1146.
- Mcguire, M. B. (1993). Emerging Themes in USA, *Sociology of Religion*, Archives de Sciences Sociales des Religions, 83, 127-139.
- Mcguire, M. B. (2008). *Religion: The Social Context*, Waveland Press.
- Parvez, F. (2017). *Toward A Global Sociology of Religion*, ASA, 45(4), 313-323.
- Pelayo, E. Z. (2013). Religion and Secular, Social Science: The Neglected Epistemological Influence of Catholic Discourses on Sociology in Mexico, (Ph.D. Thesis), The University of Edinburg.
- Possamai, A. (2016). *Sociology of Religion for Generations X and Y*. Routledge.

- Roberts, K. A. (1984). *Religion in Sociological Perspective*. California: Wadsworth.
- Robertson, R. (1969). *Sociology of Religion*, London: Penguin Books.
- Sherket, D. E. – Ellison, C. G. (1999). Recent Developments and Current Controversies in the Sociology of Religion, *Annual Review Social*, 25, 363-94.
- Smilde, D. – May, M. (2015). Causality, Normativity, and Diversity in 40 Years of US Sociology of Religion: Contributions to Paradigmatic Reflection, *Sociology of Religion*, 76(4): 369-388.
- Spickard J. V. (2017). *Alternative Sociologies of Religion: Through Non-Western Eyes*, New York: New York University Press.
- Stausberg, M. (2009). The Study of Religion (S) in Western Europe III: Further Developments After World War II, *Religion* 39, 261-282.
- Turner, B. S. (Ed.). (2016). *The New Blackwell Companion to the Sociology of Religion*. John Wiley & Sons.
- Vernon, G. M. (1962). *Sociology of Religion*. New York: Mc Grew Hill Book Company Inc.
- Wuthnow, R. (2014). General Concepts and Domain-Specific Concepts: An Argument About the Study of Religion in Sociology, *Sociology of Religion* 75(4):594-606.
- Zuckerman, P. (2010). *Invitation to The Sociology of Religion*. Routledge.

Extended Abstract

Sociology of Religion in Modern World

The sociology of religion as a sub-discipline of sociology has emerged in western European historical context at the time of scientific, industrial and French revolutions. First, the Comtean Principles were adopted by some positivistic intellectuals. Political - ideological context has been influential on the developments of sociology of religion, at the same time it is affected by it. In the first stage of development of sociology of religion there is a struggle between dominant ideological views of that are and the scientific understanding of this sub-discipline. In an environment with upheavals in Europe sociology emerged to explain social change and social order. Auguste Comte is considered to be founder of sociology, especially as a name father.

In contrast to the general idea related to the origin of sociology and within this the sociology of religion, the real founder of it is sociologist, historian, social scientist and philosopher Tunisian Ibn Khaldun who lived at the time of 14th century. In his *Muqaddimah* he laid out the principles for a new discipline called *ilm al-umran al-bashari* (the science of human organization) or *al-ijtima al-insani* (the science of human society) (Spickart 2017:149-55). Ibn Khaldun aims to discover the patterns of social living associated with religion based on historical data. Comparing Ibn Khaldun and Durkheim both of them thought that religion plays an important role on social life. But there are differences on their views. Ibn Khaldun's approach about religion is close to substantive to society definition. He gives priority to the supernatural domain as an explanation to society. But Durkheim's priority is on the functional definition of religion, so as a product of society religion's role in creating social solidarity tribal units. Ibn Khaldun's approach shows that his thesis was explanative of the relationship between religion and social structure than Durkheim's views at the same time, Ibn Khaldun's analysis about the religion and economics, he is the precursor of Marx and Weber.

The centrality of religion in theories of the founding fathers like Marx, Weber and Durkheim ways very clear. Durkheim as an architect of functionalist theory of religion was mainly

concerned with the role of religion as a force for social integration in society. Weber based on historical data examined the interaction between Protestantism and the rise of capitalism. Prior to the work of Weber and Durkheim, the leading sociologist like Comte and Marx had viewed religion as a relic of past so declared the obituary of religion. According to Marx, as an economic determinant and the father of modern conflict theory, religion operate to justify the self-interests of various groups. So, Marx declared the demise of religion as a result of classless society. Inspired by the enlightenment's principles of rationality, positivistic ideologies as well as the rise of industrial state, sociology since its inception in Europe was conceived as a secular enterprise (Pelayo, 2013:5). So, the sociology of religion has concentrated its attention on the process of secularization taking place in western societies. In fact, positivistic ideas are left aside the ideological weight of it is steal alive sociology of religion.

This paper titled the state of "sociology of religion in the world" is divided into three parts. In the first part the developments in the sociology of religion were examined by reference to textbooks written in this sub-discipline with in the sociology. At the same time the topics of sociology of religion can we traced by following the great socio-political and economic changes. For example, in the 1960s-1970s the sociology of religion began to focus more on new religious movements and the social study of religion has been present in the world scene in these years. Second part of this paper is related on the debates of secularization theories. Beginning in the mid-1970s and continuing there after major world events and movements related religion like liberation theology in Latin America the Religious Right in the United States. Catholic Solidarity in Poland etc. force the social scientists to thing about these socio-political and religion events. Either by rejecting the classical secularization theory entirely or condemning some aspects of it. According to Berger who is previously supporting the classical secularization theory now this agrees with it, religion was clearly an important force in social political and cultural life (Berger, 1999). Studies about the religious phenomena carried out on sociology departments and institutionalization or institutional development of the sociology of religion, have increase the interest in the sub-discipline. Especially during 1990s and the first decades of the 2000s the social study of religion began to develop rapidly and became noteworthy on the global scale. Secularization theories are grouped under three headings: These are; a) Classical secularization theory, b) The "modified" version of the classical secularization thesis, c) de-secularization or refuting this entirely. In addition to these discussions on secularization theory, the religious market model or economics of religion and Davie's "believing and belonging" typology are examined. The third one of this paper is related to stages of institutionalization like research centers and academic departments publications, dissertation, in addition to these establishment of journals on sub-discipline and foundation and societies commitment to this field, scientific actives as conferences have contributed to the development of sociology of religion in the world (Kasselstrand, 2013: 57-89).

Keywords: Sociology of Religion, Theories and Concepts, Religious Market Model, Secularization, Interaction Ritual